

Rechterlijke samenwerking; waarom, waartoe, waarheen?

*C P M Cleiren & G K Schoep**

1 WAAROM NU HET THEMA RECHTERLIJKE SAMENWERKING?

Een eerste belangrijke aanzet voor de discussie over rechterlijke samenwerking werd gegeven in 1997, toen alle hoven bijeenkwamen op een 'jaarlijks Amsterdams studieweekend' om zich gezamenlijk met vijf inleiders te bezinnen op de mogelijkheden en grenzen van rechtelijke samenwerking. Deze bijeenkomst werd vooraf gegaan door een enquête onder de gerechten in Nederland om de bestaande samenwerkingsvormen te inventariseren en te evalueren. De inleidingen en een verslag van de discussie werden gepubliceerd in de (voor een vervolg van de discussie helaas niet breed verspreide) uitgave in de Prinsengrachtreeks 1997/4 (uitgave gerechtshof Amsterdam).

De resultaten van deze bijeenkomst werden door prof. mr. H. J. Snijders als volgt samengevat. Zijn inziens kan een soort driedimensionale matrix worden geschetst. Het eerste element daarvan bestaat uit verschillende soorten samenwerking, die alle tot een verschillende benadering nopen. Het tweede element vormt het onderwerp van de samenwerking, uiteenlopend van zaken die de inwendige dienst betreffen (buitengerechtelijke incassokosten rolreglement) tot meer wezenlijke zaken als de strafmaat en smartengeld. Het derde element bestaat uit de verschillende gezichtspunten die men over een onderwerp kan hebben, zoals de notie van rechtsgelijkheid en zichzelf versterkende precedentwerking.

De voorzitter van de bijeenkomst, mr. P. Lampe, meent dat ten aanzien van enkele onderwerpen een vermoeden van overeenstemming bestaat. Ik noem ze hier teneinde een 'vergelijking' met de stand van de opvattingen in 3 jaar later, in december 2000 mogelijk te maken. Hij somt op.

rechterlijke samenwerking is gewenst, zeker ten aanzien van de processuele gang van zaken, maar ook inhoudelijk, het begrip onafhankelijkheid moet worden gezien in het kader van onafhankelijkheid van een college als geheel en niet als een zaak van de individuele rechter, de bindende kracht moet vooral gezocht worden in de doorwerking van precedenten,

* Prof. mr. C. P. M. Cleiren is hoogleraar straf- en strafprocesrecht aan de Universiteit Leiden en tevens fellow van het E. M. Meijers Instituut. Mr. G. K. Schoep is als AIO verbonden aan de vakgroep straf- en strafprocesrecht van de Universiteit Leiden.

er dient een signaleringssysteem te komen,
de ziel van de samenwerking ligt bij goed communiceren

De discussie over en de bestudering van het thema rechterlijke samenwerking is vervolgens in een stroomversnelling geraakt als gevolg van de voortschrijdende ontwikkelingen en activiteiten in het kader van de reorganisatie van de zittende magistratuur. Maar zonder overdrijven kan worden gezegd dat de discussie niet is afgerond.

Een eerste belangrijke reden om over rechterlijke samenwerking door te denken ligt in het gegeven dat de commissie Leemhuis in haar rapport (januari 1998) formuleerde dat de op te richten Raad voor de rechtspraak een rol zou krijgen in het bevorderen van rechterlijke samenwerking binnen en tussen de colleges en de bevoegdheid tot het bekrachtigen van gemaakte afspraken in de vorm van richtlijnen of beleidsregels. Dit voorstel ging velen te ver en leidde tot stevige reacties. De voorgestelde vergaande bevoegdheden voor de Raad voor de rechtspraak zijn niet overgenomen in het wetsvoorstel Raad voor de rechtspraak dat in februari 2001 in de Tweede Kamer wordt behandeld.

Maar, ook na de keuze in de wet(svoorstellen) is de vraag naar mogelijkheden en grenzen van rechterlijke samenwerking niet volledig beantwoord. Zo rijzen ook dan nog vragen over de reikwijdte van afspraken, het bereik van binding, de coördinatie en geïnstitutionaliseerde vormgeving van afspraken, terwijl er bovendien vele perspectieven zijn van waaruit men de problematiek kan benaderen. Ik noem de meest voor de hand liggende: onafhankelijkheid van rechter en rechterlijke macht, rechtseenheid en rechtsvorming, rechtsgelijkheid, efficiency in de rechtspraak, noodzaak of wenselijkheid van het benutten van moderne technologie (onder meer ICT) en kwaliteit van rechtspraak.

Er is een tweede reden om juist bij de huidige stand van zaken aandacht te besteden aan rechterlijke samenwerking. Dat is het besef dat de rechtspraak en de versterkingsactiviteiten vanuit het Project Versterking Rechterlijke Organisatie (PVRO) niet stil zijn blijven staan, en zeker niet op het terrein van rechterlijke samenwerking. Er wordt heel veel terreinen samengewerkt, op heel diverse manieren, onder heel diverse noemers en door heel veel en te onderscheiden actoren.

Juist omdat de rechterlijke macht – hoewel steeds meer – op dit moment nauwelijks een organisatie is te noemen in de bestuurskundige zin van het woord, is er binnen die organisatie ook geen volledig overzicht van alle vormen van samenwerking in de te onderscheiden rechtsgebieden, noch in die van de onderscheiden gerechten en de daarbinnen weer te onderscheiden vormen. Dat is jammer omdat zowel gerechten als hun onderscheiden sectoren van elkaars ervaringen zouden kunnen leren, onder meer door de voorwaarden voor en de grenzen aan rechterlijke samenwerking scherper in beeld te krijgen.

Een derde reden om tezamen met vertegenwoordigers uit de rechterlijke macht en de wetenschap rechterlijke samenwerking aan de orde te stellen is

dat ook in de wetenschap de belangstelling voor rechterlijke samenwerking groot is. Dit is niet verbazingwekkend in het licht van de huidige ontwikkelingen en de mogelijke consequenties voor onder meer de constitutionele positie van een Raad voor de Rechtspraak, de mogelijk schuivende verhoudingen in de *Trias politica*, de mogelijk bedreigde onafhankelijkheid van de rechterlijke macht, vragen van rechtsvinding en de bestuurskundige voorwaarden waaronder een en ander zich kan of zal ontwikkelen. Maar voor de wetenschap is daarnaast van belang zich rekenschap te geven van de stand van de ontwikkelingen in de rechtspraak. Die praktijk kan bijdragen aan het formuleren van nieuwe wetenschappelijke vragen en impulsen bieden voor nader onderzoek.

2 WAAROM RECHTERLIJKE SAMENWERKING?

Een legitieme vraag – die ook op de conferentie aan de orde werd gesteld – bij het centraal stellen van rechterlijke samenwerking als thema is: wat is eigenlijk het probleem?

Dat is minder eenvoudig aan te geven dan op het eerste gezicht lijkt. Er zijn rondom rechtspraak vele thema's aan te duiden die rechtstreeks zijn of kunnen worden gerelateerd aan rechterlijke samenwerking.

Vanuit het perspectief van de burger kan men bijvoorbeeld denken aan – al dan niet terecht – vermeende rechtsongelijkheid, aan mogelijke teloorgang van de uniciteit van de casus en aan de niet (meer) vanzelfsprekende legitimiteit van rechterlijke uitspraken en rechterlijke organisatie in het algemeen.

Bezien vanuit de wetgever en het bestuur zou men de problematiek kunnen duiden in termen van het – recentelijk opnieuw onder de aandacht gebrachte – risico dat de rechter gaat zitten op de stoel van de wetgever.

Vanuit de rechter, het rechterlijk college en de rechterlijke organisatie bezien kan men samenwerking duiden in de lijn van verhoging van de snelheid, de verbetering van werkprocessen, benutten van informatie- en datasystemen, alsmede overige efficiencyargumenten. Daarnaast brengt het perspectief van de rechter mee dat samenwerking een bijdrage kan leveren aan realisering van het gelijkheidsbeginsel. Anderzijds heeft dit laatste perspectief ook steeds een achterzijde, 'de achterkant van het gelijk': de onafhankelijkheid van de rechter, het rechterlijk college of zelfs van de rechterlijke macht. Voor de straftoemeting komt daar nog bij de verhouding tot richtlijnen van het Openbaar Ministerie, voor de Vreemdelingenrechter tot de rechtseenheidkamer, voor het rolreglement tot de advocatuur en straks voor alle rechterlijke colleges tot de Raad voor de rechtspraak.

3 WAARTOE?

De bovengenoemde thema's raken niet alleen aan de kern van de rechtspraak, maar geven ook een indicatie van een zeker tekort, wellicht zelfs van een legitimiteitsprobleem van de rechterlijke organisatie, de rechterlijke macht en de rechtspraak. De focus op rechterlijke samenwerking lijkt binnen die context de rol te vervullen van een medicijn voor alle kwalen.

Het thema van de samenwerking raakt blijkbaar dusdanig aan de kern van de rechtspraak dat het de associatie en suggestie oproept te kunnen bijdragen aan de oplossing van een waaier van problemen. Medicatie zal ook in zo'n geval uitdrukkelijk moeten worden afgestemd op de aard van de kwaal. Het is met andere woorden noodzakelijk de potenties van het medicijn exact af te stemmen op de aard van de kwalen.

In ieder geval bestaat er een tamelijk grote overeenstemming over de noodzaak om de crisis te keren en in te zetten op een kwalitatief hoogwaardige rechtspraak die volgens eisen van een behoorlijke, efficiënte, snelle en betaalbare procedure tot stand komt, welke kwaliteiten ook in de toekomst gegarandeerd moeten kunnen blijven. En eveneens bestaat er overeenstemming over het feit dat rechterlijke samenwerking daartoe een bijdrage kan leveren. Dat bleek reeds bij het studieweekend van de hoven in 1997 en dat blijkt ook nu, drie jaren later.

4 WAARHEEN?

Het is te vroeg om de mogelijke resultaten en impliciete gevolgen van grotere rechterlijke samenwerking in de toekomst in beeld te kunnen brengen. Wat we wel kunnen aangeven zijn enkele aspecten die voor die toekomst medebepalend kunnen zijn.

Allereerst is het goed te bezien wie de eigenaar is van het probleem in die zin dat die geacht kan worden verantwoordelijk te zijn voor een oplossing. Dat zijn in ieder geval rechters, rechtelijke colleges, gerechten en de (komende) Raad voor de rechtspraak. Maar de verhouding tussen hen vraagt zeker om nader invulling. Dat geldt overigens in het bijzonder waar het de verhouding tussen de genoemde 'verantwoordelijken' en de appel- en cassatierechter betreft, nu deze een specifieke taak hebben in termen van het tot stand brengen van eenheid in de rechtspraak.

Aan de andere kant kan worden gesteld dat er in dit verband nog een probleemeigenaar is, en dat is de wetgever. Zijn rol wordt nauwelijks betrokken in de discussies rondom rechterlijke samenwerking. Dit is jammer omdat de wetgever zowel via het neerleggen van materiële gedragsnormen, als door middel van regelgeving op processueel terrein een grote invloed heeft op het belang en de aard van 'daar bovenop' nog te creëren rechterlijke samenwerking. Daar komt nog bij dat wet- en regelgeving die is gericht op het beheer

van de rechterlijke organisatie van rechtstreekse invloed kan zijn op de mogelijkheden en de reikwijdte van rechterlijke samenwerking. In geval bijvoorbeeld als gevolg van beheersmatige regelingen slechts unus-rechtspraak in bepaald type zaken mogelijk blijft zal dit nopen tot andere vormen van overleg en samenwerking dan normaal in de raadkamer plaatsvindt.

Het is niet onverschillig welk orgaan of welke instantie zich het belang van samenwerking aantrekt en die op bepaalde wijze tot stand zal brengen. Samenwerking heeft immers gevolgen in hele brede zin voor hele brede groepen. Het heeft gevolgen voor het functioneren van de individuele rechter, het rechtscollege, het gerecht, de justitiabelen, de advocatuur en het openbaar ministerie.

Op een heel ander niveau heeft het gevolgen voor de ondersteuning, de competentieregelingen, voor de specialismen en voor de bedrijfsvoering. Dat betekent dat er op dit moment een grote verantwoordelijkheid ligt bij de rechterlijke macht om die discussie zorgvuldig en niet alleen in eigen kring te voeren.

Bijzondere consequenties kan rechterlijke samenwerking hebben voor de eenheidsbevorderende taak van de appelcolleges en de taken van de cassatierichter ten behoeven van rechtseenheid en rechtsvorming. Juist in het licht van die consequenties is het niet verbazingwekkend dat de overeenstemming over rechterlijke samenwerking met name aanwezig is op het terrein van het procesrecht. Op het terrein van interpretatie van materiele normen is men over het algemeen veel huiveriger. Het is in dit verband noodzakelijk de komende ontwikkelingen kritisch te bekijken in het licht van precedentwerking van interpretaties en in het licht van 's Hogen Raads interpretatie van art. 99 RO. Aan een zekere wisselwerking met en competentiediscussie over de wijze waarop de Raad voor de rechtspraak rechterlijke samenwerking in de toekomst benadert zal waarschijnlijk niet zijn te ontkomen. In ieder geval mag de wetgever onzes inziens in die discussie niet ontbreken.

5 OPZET VAN DE BUNDEL

In *deel 1* van deze bundel zijn – naast deze inleiding – bijdragen van deelnemers aan de Leidse onderzoeksgroep opgenomen, die het thema rechterlijke samenwerking voor het betreffende rechtsgebied in kaart brengen. Daarmee komen de drie kernterreinen van het recht, te weten het civiele recht, het strafrecht en bestuursrecht aan de orde, gevolgd door een interdisciplinaire, empirische benadering vanuit de rechtssociologie.

Henk Snijders introduceert het begrip Collectieve rechtersregeling (CRR) en beschrijft via welke weg een zekere binding daaraan tot stand kan komen: de kwalificatie als recht in de zin van art. 99 RO en de binding via precedentwerking. Hij ziet geen problemen met betrekking tot die binding. Wel signaleert hij problemen van bevoegdigheden, de wijze van totstandkoming, publica-

tie, evaluatie en wijziging van de CRR's. Op dat punt is naar zijn mening niet alleen een taak weggelegd voor de wetenschap, maar ook voor de wetgever. Spoed is geboden: rechterlijke samenwerking groeit onder en boven de toga maar door en door!

In de bijdrage van *Theo de Roos & Ard Schoep* wordt onder meer een kort overzicht gegeven van de straftoematingsbeslissing en haar inbedding in het Nederlandse strafrecht. Daarnaast komen enkele aandachtspunten naar voren die naar hun mening een rol dienen te spelen in de discussie omtrent een uniformere straftoemeting. Openheid in de discussie, zowel in de rechtszaal als daarbuiten, een uitgebreide motivering door de rechter en ruimte voor de persoon van de dader zijn daarbij van groot belang. De schrijvers zien kansen om binnen afzienbare tijd tot concrete beslissingen te komen over hoe in de toekomst om te gaan met de straftoemeting door de rechter. In dat verband speelt de instelling van de Raad voor de rechtspraak een belangrijke rol. Dat en de ontwikkeling van een databank voor de straftoemeting noopt tot een spoedige stellingname.

Alex Brenninkmeijer bespreekt de samenwerking tussen rechters in het bestuursrecht. Deze samenwerking draagt een eigen karakter. Vanwege de aard van het bestuursrecht is er veel behoefte aan coördinatie van rechtspraak. Er is naar verhouding veel nieuw bestuursrecht, bovendien is de vorming en toepassing van het bestuursrecht sterk verkokerd. Binnen het bestuursrecht overheerst de informele samenwerking. Daaraan kleven bezwaren, zo meent Brenninkmeijer. Vanuit de algemene beginselen van behoorlijke rechtspraak vallen wel grenzen te trekken voor de rechterlijke samenwerking in het bestuursrecht.

Nick Huls & Vivian Schellekens hebben in het kader van de wetsevaluatie van de Wet Schuldsanering Natuurlijke Personen alle rechtbanken geventureerd. Op verschillende manieren proberen de rechters het beleid af te stemmen, primair op het niveau van de Rechters-commissarissen, maar ook binnen sommige Hofressorten vindt rechterlijke samenwerking plaats. In hun artikel brengen de auteurs verslag uit van hun empirisch onderzoek en doen aanbevelingen voor de toekomst om de samenwerking beter te laten verlopen.

In *deel 2* worden twee thema's aan de orde gesteld die naar hun aard alle rechtsgebieden raken of kunnen raken. Allereerst wordt besproken de kwestie van de rechterlijke attitude en professie en de grenzen aan bestuurlijke organisatie. Daarnaast wordt de relatie tussen rechterlijke samenwerking en rechtsvinding behandeld.

Ton Hol geeft aan dat rechterlijke samenwerking een positieve en een negatieve kant heeft. Positief is dat door samenwerking de organisatie rationeler wordt ingericht, de expertise van de organisatie op een hoger peil kan komen en

in de uitspraken meer eenheid komt. Een mogelijk negatieve kant aan rechterlijke samenwerking bestaat in een toenemende bureaucratisering, die juist ook de kwaliteit van rechtspraak kan ondergraven. Eigen verantwoordelijkheid en zelfstandigheid bij de oordeelsvorming, beide belangrijke waarden bij goede besluitvorming, komen bijvoorbeeld onder druk te staan. In zijn bijdrage wordt op dit dilemma, mede aan de hand van voorbeelden ingegaan.

Erwin Muller reageert daarop met 7 aandachtspunten vanuit bestuurskundig perspectief teneinde het perspectief van de rechterlijke attitude te relativieren, aan te vullen en te nuanceren: a) organisatieveranderingen en vergelijking met andere organisaties; b) bureaucratie, bureaucratisering en bureaupolitiek; c) flexibel evenwicht tussen onafhankelijkheid en sturing; d) het belang van netwerkmanagement; e) de relatie tussen professionaliteit en publiek leiderschap; f) rechtspraak zal in toenemende mate als politiek gaan functioneren; g) effecten van rechterlijke uitspraken verdienen meer aandacht.

Marc Loth behandelt de vraag wat rechterlijke samenwerking betekent voor de rechtsvinding? Op welke gedachten over rechtsvinding berust het streven naar meer rechterlijke samenwerking? Vanuit rechtsvindingperspectief biedt rechterlijke samenwerking kansen en risico's, zo luidt de centrale stelling, afhankelijk van de vraag hoe zij vorm en inhoud krijgt. Drie voorwaarden worden besproken. In de eerste plaats dient het streven naar (meer) rechtseenheid te zijn gericht op de eenheid van gronden. Voorts dient rechterlijke samenwerking te worden beschouwd als een aanvulling op jurisprudentie, met name op terreinen waar die casuïstisch blijft. Tenslotte dient rechterlijke samenwerking te resulteren in een evenwicht van flexibele en rigide normering. Indien deze voorwaarden zijn vervuld, wordt de rechtsvinding door de rechter niet door rechterlijke samenwerking bedreigd, maar juist versterkt.

Arie de Wild reageert daarop met de stelling dat het streven naar rechtseenheid niet slechts moet zijn gericht op eenheid van gronden, maar op *volledigheid* en *openheid* daarvan. Het bevorderen van een procedurele rechtvaardigheid is een belangrijker streven dan het bevorderen van gelijkheid van uitkomsten. Met deze laatste stelling plaatst de schrijver zich dicht naast Loth. Daarnaast plaatst de schrijver enkele kritische kanttekeningen bij de opvattingen die steun geven aan de ontwikkeling naar meer rechterlijke samenwerking. Een gebrek aan eenheid van rechtspraak is niet iets wat is gebleken uit een gedegen dossieronderzoek, zo stelt hij. Samenwerking levert niet per definitie meer eenheid, noch meer legitimiteit.

In *deel 3* worden de ervaringen uit en ontwikkelingen in rechtspraak, regelgeving en verbeteringsprojecten (uit het PVRO) besproken door direct betrokkenen. Kritische noten worden daarbij geplaatst in de bijdragen van de referenten

die vanuit de wetenschap – of een andere praktijk – tegen de ontwikkelingen aankijken

Irene de Vries doet verslag van het in het kader van het PVRO in het leven geroepen projectteam Consistente Straftoemeting, dat onder meer de ontwikkeling van een databank ter hand heeft genomen. Een dergelijke databank moet de bekendheid van de strafrechter met eerdere uitspraken van anderen vergroten en daarmee gevalsvergelijking mogelijk maken. Daarmee kan het een belangrijk hulpmiddel worden voor die rechter. Rechters zelf zullen de databank moeten vullen. Daarbij is het van belang dat zo concreet mogelijk wordt omschreven op basis van welke daad en dader gerelateerde kenmerken een straf is opgelegd. De strafmotivering zal daarom gestructureerd dienen te worden, hetgeen een cultuuromslag betekent. Een uitgebreidere strafmotivering vergroot niet alleen de maatschappelijke acceptatie, het versterkt tevens het interne debat tussen rechters over strafbepalende factoren.

Ties Prakken stelt dat de strafrechter zich meer druk moet maken om de verdachte die zichzelf en zijn verhaal niet herkent in het vonnis en de motivering ervan dan om ongelijkheden in de straftoemeting die niet overdreven groot en overigens onvermijdelijk zijn. Door zich te binden aan richtlijnen zal de strafrechter zich nog minder in zijn motivering op de verdachte richten en dat is schadelijk voor de legitimiteit van de strafrechtspraak.

Herco Uniken Venema doet in zijn bijdrage verslag van de wijze waarop het Landelijk Rolreglement voor de civiele rol (LaR) tot stand is gekomen en trekt daaruit lessen ten aanzien van de grenzen en mogelijkheden van rechterlijke samenwerking. Het succes van de totstandkoming van het reglement is in zijn ogen met name te danken aan het feit dat is gekozen voor een projectmatige aanpak in het kader van het PVRO-project Uniformering en Versnelling van de Civiele Procedure. Voorts wordt melding gemaakt van het feit dat, als uitvloeisel van het LaR-overleg, door de vergadering van voorzitters van de civiele sectoren een lijst is opgesteld van andere onderwerpen die in aanmerking komen voor landelijke afstemming. Drie categorieën worden onderscheiden: a) Vragen die zich in grote aantallen zaken in sterk vergelijkbare vorm voordoen, b) Bundeling van expertise, c) Bedrijfsvoering. Aandachtspunten die volgens Uniken Venema van belang zijn voor volgende projecten op bovengenoemde terreinen zijn onder meer de tijdige openbaarmaking van producten van rechterlijke samenwerking en het centraal stellen van het verwerven van intern en extern draagvlak.

Walter Hendriksen pleit voor een grotere rol voor de advocatuur bij de uitvoering van het Landelijk Rolreglement. De termijnbewaking daarvan zou ook kunnen liggen bij de Balie. De door de invoering van rolreglement toegenomen tijdsdruk kan in ingewikkelde zaken tot ongewenste resultaten leiden. Zo kan

de positie van de gedaagde verzwakt raken doordat eiser niet, maar gedaagde wel aan tijdslimieten is gebonden.

Ashley Terlouw beschrijft de instelling van de rechtseenheidkamer voor het Vreemdelingenrecht en stuit daarbij op een aantal bezwaren ten aanzien van de legitimiteit daarvan. Het waren echter niet die bezwaren, maar meer de onvolmaaktheid van het systeem zelf bij het bereiken van de gewenste rechtseenheid en efficiency, waardoor ook andere vormen van samenwerking ontstonden. Ook daar staan overigens de legitimiteitsbezwaren nog overeind. Het zou echter onwenselijk zijn deze vormen van samenwerking van de hand te doen wanneer het hoger beroep in vreemdelingenzaken mogelijk is. De behoefte aan samenwerking zal blijven bestaan. Wel zal uitdrukkelijker aandacht moeten worden besteed aan de legitimiteit van samenwerking. Belangrijk daarbij zijn de positie van procespartijen en de openbaarheid van samenwerkingsprocessen.

Ludo van Dijke doet verslag van de gang van zaken binnen de samenwerkingsverbanden van de kantonrechters op lokaal, arrondissementaal en landelijk niveau. Daar worden afspraken gemaakt. Daaronder vallen afspraken die direct de rechterlijke beslissingen raken. De noodzaak van beleidsafspraken komt voort uit het vaak niet appelabele karakter van de beslissingen van kantonrechters en de casuïstische toetsing van de Hoge Raad wanneer cassatie wel mogelijk is. Naleving van beleidsafspraken geschiedt op vrijwillige basis, de kantonrechter is niet daaraan gebonden. Problematiek is er wel. Onder meer ten aanzien van de aanpassing van afspraken, over hoe om te gaan met andersluidende afspraken van andere rechterlijke colleges, de vraag of de inhoud van afspraken niet indruist tegen de wet en de aanvaardbaarheid van gezamenlijke zittingen. Ook de voortschrijdende ICT stelt ons voor vragen. Uniformisering van uitspraken is een van de belangrijkste gevolgen van automatisering. De vraag dringt zich op welke informatie vrij toegankelijk op het internet moet zijn.

Aernout Schmidt komt, in reactie op de door Van Dijke aangestipte problematiek, tot een beoordeling van een aanvaardbare toekomstige praktijk in de kantonrechtspraak. Daartoe wordt een onderscheid gemaakt tussen informatieuitwisseling en beleidsinvulling. Zes typen van rechterlijke samenwerking worden onderscheiden, die getoetst kunnen worden op de werking er van voor de rechtzoekende, bestuur en wetgever, zowel wat betreft inhoud als de formele aspecten. Conclusie is dat er weinig bezwaren zijn in te brengen tegen rechterlijke samenwerking, zolang beleidsafspraken met derdenwerking worden gepubliceerd en voldoen aan de eis van redelijkheid. Informatieuitwisseling kan met behulp van moderne ontwikkelingen een vlucht nemen. Het begrip kennismanagement doet aldus zijn intrede in de rechtspraak.